

**DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI:
İNSAN HAKLARINA DUYARLI DERS KİTAPLARI İÇİN**

Editörler Melike Türkân Bağlı, Yasemin Esen

Kitap Tasarımı Rauf Kösemen, Myra

Kapak Tasarımı Tülay Demircan, Myra

Kapak Deseni: İlköğretim Müzik 2, Küre Yayıncılık, İstanbul: 2001

Grafik Uygulama Myra

Redaksiyon Zeynep Aynagöz, Tarih Vakfı

Düzeltili Alev Özgüner, Myra

Proje Logo Tasarımı Rauf Kösemen, Myra

Renk Ayırımı ve Baskı Promat, E5 Karayolu üzeri, Avcılar-İstanbul

ISBN 975-8813-10-2

© Tarih Vakfı

1. Baskı, Kasım 2003

Tarih Vakfı Yayınları

Tarih Vakfı

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80220 Nişantaşı

+90 212 233 21 61

+90 212 233 21 70

www.tarihvakfi.org.tr

İÇİNDEKİLER

<i>Prof. Dr. Engin Bernek</i>	ix	Önsöz
<i>Orhan Silier</i>	xi	Önsöz
	xiv	Kısaltmalar
<i>Melike Türkân Bağlı</i> <i>Yasemin Eşen</i>	1	Giriş
<i>Yasemin Eşen</i>	5	Okul Bilgisi ve Ders Kitapları
<i>Kenan Çayır</i>	21	İnsan Hakları ve Demokrasi Kültürünün Geliştirilmesi: Ders Kitaplarının Yazımı
<i>Şebnem Timur</i> <i>Hümanur Bağlı</i>	47	Ders Kitaplarında Görsellik ve Tasarım: İmge ve Metin İlişkisi Açısından İnsan Hakları
<i>Melike Türkân Bağlı</i>	77	İnsan Haklarına Saygılı Ders Kitabı Nasıl Yazılır?: İki Öykü (<i>Yurttaş Olmak İçin</i> ve <i>Ben İnsanım</i>)
<i>Melike Türkân Bağlı</i> <i>Yasemin Eşen</i>	127	Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler
	155	Editör ve Yazarların Özgeçmişleri
	157	Ek I: <i>Yurttaş Olmak İçin...</i> Kitabından Katılım Dersi
	167	Ek II: <i>Yurttaş Olmak İçin...</i> Eğitici El Kitabından Katılma Dersi Açıklamaları

Jasemin Esen

GİRİŞ

Öğün eğitim kurumları temel amaçlarını gerçekleştirenken çeşitli ortamlarda pek çok araçtan yararlanır. Bu araçlar arasında ders kitapları, çağcıl eğitim dizgelerinde her zaman merkezi ve vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. Öğretmen açısından ders kitabı, izlenmesi öngörülen eğitim programının hem bir tamamlayıcısıdır, hem de sınıf içi uygulamalara kılavuzluk eden temel bir kaynaktır. Öğrenci açısından ise ders kitabı, öğrencinin öğrenme yaşantılarına kaynaklık eder ve dolayısıyla doğrudan ilişki kurduğu en temel araçtır. Eğitim teknolojisi çerçevesinden bakıldığında, ders kitabı; öğretmen ve kara tahta ile birlikte sınıf içinde verilen tüm bilginin % 99'unu ileten bir öğrenme ortamıdır.¹ Bütün bunların yanında, kitlesel bir eğitim dizgesinde, bir dizi bilgi ve değeri aktarabilmenin en ekonomik ve en kullanışlı aracı ders kitaplarıdır.

Eğitim-öğretim etkinliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul ettiğimiz

ders kitapları üzerinde düşünmeye başladığımızda, biçimsel özelliklerini bir yana bırakırsak, içeriğe ilişkin olarak ilk elden sıralayabileceğimiz birçok sorun söz konusudur. Güncel tartışma zeminlerinde de çoğu zaman ders kitapları eleştirilmektedir. Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi kapsamında ilköğretim okullarında ve liselerde okutulan ders kitapları üzerinde ayrıntılı olarak yapılmış olan incelemenin sonuçlarına baktığımızda, durumun gerçekten de iç açıcı olmadığını görmekteyiz. Söz konusu inceleme sonuçlarını² özetleyecek olursak, ilköğretim okullarıyla liselerde okutulan ya da salık verilen kitaplarda;

- Özensiz ve savruk bir dil kullanımını vardır.
- Birbiriyle çelişen bilgiler ve bilim dışı, bilime aykırı sunuşlar yer almaktadır.
- Otoritenin yüceltilmesi hatta kutlaştırılmasına dayalı bir itaat kültürü üretilmektedir.
- İrk, toplumsal cinsiyet, toplumsal

1 Alkan, C., *Eğitim Teknolojisi* (4. Baskı), Ankara: Atilla Kitabevi, 1995.

2 Çotuksöken, B., "Giriş", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları* içinde, Çotuksöken, B., Erzan, A., Silier, O. (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003.

sınıf, dil, din bağlamında ayrımcı ve dışlayıcı bir söylem görülmektedir.

- Sürekli olarak "iç düşmanlar", "dış düşmanlar" ifadelerine yer verilmektedir.
- Metinlerin söyleminde milliyetçilik zorunlu ve buyurgan ideoloji olarak sunulmaktadır.
- İnsan hakları bir amaç olarak değil, devletin saygınlığı, uluslararası kuruluşlarda ve topluluklarda saygı görmeyen bir aracı olarak görülmektedir.

Söz konusu saptamalar ışığında, bu yazının amacı, var olan sorunları yeniden keşfetmek ve somut örneklerle yeniden kanıtlamak değil, sorunların olduğu toplumsal/kültürel ve politik çerçeveyi anlamaya/yorumlamaya çalışmak, sonuçta da bunlarla başa çıkabilmenin yollarını sorgulamaktır. Dolayısıyla bu yazı, iki temel izlek çerçevesinde oluşturulmuş iki ana başlık taşımaktadır. Bunlardan ilki, okul bilgisine, müfredata ve ders kitaplarına ilişkin bakış açımızı yeniden gözden geçirmeyi amaçlayan, "Okul Bilgisinin Niteliği" başlığıdır. İkinci ana başlık, ders kitaplarının işlevlerinin, içinde yaşadığımız toplumsal ve kültürel bağlam açısından değerlendirildiği ve Türkiye'de ders

kitaplarının üretildiği kültürel ve politik bağlamın yorumlanmaya çalışılacağı "Ders Kitaplarının İşlevleri ve Türkiye'de Eğitimin Kültürel Politikası" başlığıdır. "Güçlendirici ve Özgürleştirici Bir Araç Olarak Okul Bilgisinin Taşıdığı Olanaklar" bölümünde ise, okul bilgisinin ve öğrenme/öğretme süreçlerinin olumlu yönde dönüştürülebilmesine ilişkin alternatif yaklaşımlardan söz edilecektir.

OKUL BİLGİSİNİN NİTELİĞİ

Okul bilgisi, müfredatta ve müfredat aracılığıyla ders kitaplarında resmi olarak aktarılan bütün bilgileri ve okul kültürü içinde resmi olmayan (informal) yollarla (örneğin, disiplin yöntemleri, etkileşim biçimleri vb.) kazandırılan düşünme, tutum ve davranış biçimlerini, toplumsal normları ve değerleri kapsar. Dolayısıyla eğitim ve öğretim sürecinde hem açık hem de örtük biçimde verilen ve yeni kuşakları toplumsallaştırma adına gerekli olduğu düşünülen bilgi ve değerler, okul bilgisi dediğimiz bilgi biçimini oluşturur.

Okul bilgisini ve ders kitaplarını merkeze alan bir tartışma geliştirmek, okul gerçekliğine büyüteç tutmayı, yani bir bakıma mikro yaklaşımları göz önüne almayı gerektirir. Bu yaklaşımlar,³ bilgi⁴ kavramını yeniden

3 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Tezcan, M., *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, Ankara: A.Ü.E.B.F. Yayınları, 1993.; Tan, M., "Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: Yorumcu Paradigma", A.Ü.E.B.F. Dergisi, 1993, cilt: 26, sayı:1, s. 79.

4 Bu yazı boyunca "bilgi" terimi, olgusal anlamda doğrulanabilir/yanlışlanabilir olan bilgi türünün dışında, doğa bilimlerindeki kesinliğe sahip olmayan ve doğruluğu ampirik yöntemlerle kanıtlanamayan diğer bilgi

gözden geçirmekle işe başlamış ve doğa bilimleri/toplumsal bilimler ayrımını izleyerek, olgusal anlamda doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olan nesnel bilgiyle, bu tür bir kesinliğe sahip olmayan diğer bilgi türlerini birbirinden ayırmıştır. Buna göre bilgi, bilen öznedenden bağımsız olarak bilinmeyi bekleyen, durağan bir şey değildir. Birbirinden farklı çeşitli bilgi biçimleri, tikel bir tarihsel dönemde, toplumsal bir yapı içinde kurulmuştur. Dolayısıyla, bilgi tarihsel/toplumsal bir yapıt olarak, yansız ve tarafsız olamaz. Her kültürde var olan düşünce, değer ve bilgiler yığından yalnızca bir kesit okullarda kullanılmak için seçilir.⁵

Geleneksel bakış açısına göre okullar ve ders kitapları nesnel olduğu öne sürülen bilgiyi iletir. Dolayısıyla eğitim programları, ders kitapları ve müfredat hem değerden arınmıştır, hem de ideolojik ve politik olarak tarafsızdır. Bunun nahif bir iddia olduğunu belirten Giroux'ya⁶ göre okul bilgisi, egemen kültürün ayrıcalıklı söyleminin özel bir sunumudur. Okulun egemen kültürü, meşrulaştırılmış ve ayrıcalıklı kılınmış dil/konuşma

biçimlerinden, akıl yürütme şekillerinden, toplumsal/sınıfsal ilişkilerden ve yaşanmış deneyimlerden oluşur. Dolayısıyla ne müfredat ne de ders kitapları politik olarak tarafsız olamaz.

Ders kitaplarında hangi bilgi ve değerlerin yer alacağı, hangilerinin dışarıda bırakılacağı çerçevesinde yapılan resmi/meşru bilgiyle ilgili tartışmalar, aslında çok daha derin siyasal, ekonomik ve tarihsel ilişkilere gönderme yapar ve daha geniş güç ilişkilerini içinde barındırır.⁷ Okul bilgisini seçen, belirleyen, düzenleyen ve süzgeçten geçirerek ders kitabı içinde yapılandırılan güç, eğitim politikasının kendisidir. Hiçbir eğitim politikası siyasal ve ideolojik anlamda masum değildir: Okul bilgisi, müfredat ve ders kitapları kavramlarının tümü, karmaşık bir biçimde toplumsal cinsiyet, sınıf, kültür ve iktidar konularıyla iç içedir.⁸ Okul bilgisi, tarihsel ve toplumsal kökleri olan ve çıkar bağımlı bir bilgidir. Bu nedenle okulda kazanılan bilgi kesinlikle tarafsız ya da nesnel değildir; belirli yollarla düzenlenir ve yapılandırılır. Bilgi, güç ilişkilerinde çok derin kök-

biçimlerini içerecek şekilde kullanılmaktadır. Bu bilgi biçimleri, yazının bütününde de değinileceği gibi, tarihsel/toplumsal bir bağlam içinde, kültürel olarak oluşturulmuştur.

5 Tan, M., "Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği", *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset* içinde, Tan, M., Ecevit, Y. ve Üşür, S.S. (haz.), İstanbul: TÜSİAD, 2000, s. 87.

6 Giroux, H.A., "Schooling as a Form of Cultural Politics: Toward a Pedagogy of and For Difference", *Critical Pedagogy, the State and Cultural Struggle* içinde, Giroux, H.A. ve McLaren, P. (eds.), New York: State University of New York Press, 1989.

7 Tan, M., a.g.y. s. 91.

8 Tan, M., a.g.y. s. 91.